

Tonhaizer Tibor*

Pécel

A fenntarthatóság igényének eszmetörténeti megalapozása az Ószövetségben

An Intellectual Historical Establishment of the Claim of Sustainability in the Old Testament. Abstract

The historical view of the Bible is very unique in the history of religions. After creation God gave us his famous “culture command” in the following words: “Be fruitful and multiply and fill the earth and subdue it and have dominion over the fish of the sea and over the birds of the heavens and over every living thing [...]” (Gen 1,28).

This command is also valid today. Unfortunately, as a consequence of sin the meaning of the word “domination” was seriously distorted in history. Mainly in the modern and postmodern ages, the meaning of this biblical word has become to equal exploitation or utilization.

However, it is the obligation of every Christian person to guard, sustain and cultivate the created world regardless of sex, colour of skin or religion. On the other hand, this is the foundation and foremost rule of every ethical activity in our Christian life.

Keywords: sustainable claim in the Old Testament, domination, exploitation, utilization.

A fenntarthatóság, illetve a fenntartható fejlődés eszméje az utóbbi évtizedekben került mindinkább a közérdeklődés központjába. E fogalom egy olyan típusú fejlődés megvalósítási szándékát értjük, amely úgy képes a jelen szükségleteit kielégíteni, hogy ezzel nem csökkenti a jövő generációk ilyen irányú lehetőségeinek biztosítását.

Amikor a Biblia fenntarthatósággal kapcsolatos álláspontját vizsgáljuk, értelemszerűen nagyon óvatosan és gondosan kell eljárjunk. Már a vizsgálódás kezdetén érdemes szem előtt tartanunk azt a nagyon fontos hermeneutikai elvet, miszerint a Szentírást – legalábbis direkt formában – ne tekintsük sem etikai

---

* Dr. Tonhaizer Tibor (Debrecen, 1972) a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem történelem-filozófia (MA), a budapesti Sola Scriptura Teológia Főiskola teológia (BA) és a szintén budapesti Evangélikus Hittudományi Egyetem teológia (MA) szakjain végezte felsőfokú tanulmányait, ez utóbbit szociáletika szakirányon. Doktori címet 2002-ben szerzett egyháztörténelemből a Debreceni Egyetemen. Diszertációjának témája: *Apokaliptikus várakozások Magyarországon a reformáció korában*. 1999-től 2008-ig a Sola Scriptura Teológiai Főiskola főállású oktatója volt, s eközben a Debreceni Egyetem óraadó tanáraként is tevékenykedett. Jelenleg a Pécelen működő Adventista Teológiai Főiskola rektorhelyettese, valamint tanszékvezető főiskolai tanára. Fő kutatási területei az egyháztörténelem és az eszmetörténet. Eddig mintegy hat könyve és több tucat lektorált tanulmánya jelent meg.

kódexnek, sem valamiféle szociáletikai törvénykönyvnek.¹ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem találhatnánk mindkét szövetségben olyan textusokat, amelyek éppen a fenntarthatóság értelmezése szempontjából nyújtanának általános iránymutatásokat. Csupán óvakodnunk kell attól, hogy minden áron ráeröltesünk valamilyen magyarázatot egy-egy igére vagy igeszakaszra.

Az Ószövetség eszmevilága gyökeresen eltér az ókor nagy civilizációinak gondolkodásától, és a különböző vallási és filozófiai iskolák tanításával is nehezen lehetne közös nevezőre hozni. Amikor a Bibliát olvassuk, rögtön szembetűnik, hogy annak könyvei egészen sajátos történelemszemléletet és istenképet képviselnek. Ugyanis a zsidó-keresztény történelemszemlélet egyedülálló módon lineáris, míg a legkülönbözőbb távol-keleti vallások és filozófiai irányzatok a ciklikus-ságot képviselik, akárcsak nyugaton a görögök és a rómaiak – állítja Dulemeau.²

„Minden történelem, amelyet keresztény elvek alapján írnak szükségképpen egyetemes, gondviselészerű, apokaliptikus és periodizált történelem [...]. Mindezek – a modern történeti gondolkodás számára oly ismerős elemek – teljességgel hiányoztak a görög-római történetírásból.”³

A Biblia Istene nem óstűz (Herakleitosz), de nem is mozdulatlan mozgató (Arisztotelész), nem azonos a természettel, mint ahogyan például a panteista sztoikusok állították ezt, és az sem igaz, hogy nem vesz részt a világ fenntartásában (Epikurosz). A Biblia Istene személyes és teremtő Isten, aki a világot a semmiből teremtette meg (*ex nihilo*) és nem azonos vele.⁴ Felette áll a mindenségnek, de mivel mindent ő teremtett, jogosan nevezhető Mindenhatónak. Méltó, hogy aki mindent megalkotott, jogot formáljon a mindenség birtoklására. Erről a jogáról akkor sem mond le, amikor a használati jogot átruházza teremtményeire. Teológus szemmel nézve ez a sáfárság klasszikus intézményének alapja.

Jób könyvének tanúságtétele szerint: *Minden az enyém, ami az egek alatt van* (Jób 41,3). Jeremiás pedig, akit a teológia a válság prófétájaként is ismer,⁵ ennél is tovább megy, és azt írja, hogy Isten olyan szuverén Teremtő, aki tetszés szerint át is ruházhatja bárkire azt, ami az övé: *Én alkottam a földet és annak adom, akinek nekem tetszik* (Jer 27,5). Rendkívül fontos momentum ugyanakkor, hogy a *minden* (הכל ld. pl. Jer 10,6; 51,19: יוצר הכל) kifejezésnek nem csak hatalmi jelentést kell tulajdonítanunk, hanem egyfajta térbeli értelmet is (*mindenség*), sőt az Úr nevével összefüggésben használt עולם Isten időbeli folytonosságát hivatott kifejezni (ld. pl. Zsolt 10,16: מלך עולם וְעַד; יהוה; ld. még Zsolt 45,7; 48,15). Aki min-

¹ Nagy Gyula: *Az egyház kincse*. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest 1988, 224.

² Ld. Carrière, Jean-Claude – Delumeau, Jean – Gould, Stephen Jay – Eco, Umberto: Ld. Carrière, Jean-Claude [et al.]: *Beszélgetések az idők végezetéről*. A szerzőkkel Catherine David, Frédéric Lenoir és Jean-Philippe de Tonnac beszélgetett. Ford. Kamocsi Ildikó. Európa Könyvkiadó, Budapest 1999, 69–71.

³ Collingwood, Robin G.: *A történelem eszméje*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1987, 99–103.

⁴ Hans Joachim Störig: *A filozófia világtörténete*. Helikon Kiadó, Budapest 1997, 166.

⁵ Tokics Imre: *Jeremiás, a válság prófétája*. Advent Irodalmi Műhely, Budapest 2009, 127–138.

dig volt, van és lesz is, az az időtől függetlenül képes arra, hogy alkotásairól gondot viseljen, hiszen ez szorosán hozzátartozik az ő „teremtői kontinuitásához”.⁶ Nem túlzás kijelentenünk, hogy ez a tény már önmagában véve is a fenntartás záloga. Bizonyos értelemben mindez még kevés, hiszen már a Genézis elején, az úgynevezett *kultúrparancsban* arról olvashatunk, hogy Isten az embernek adta át a Föld gondozását, ha úgy tetszik, a felette való uralmat: *töltsétek be a földet és hajtsátok birodalmatok alá, és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain, és a földön csúszómászó mindenféle állatokon* (1Móz 1,28b). Ebből logikusan következik, hogy az isteni parancs elhangzásának idejéhez viszonyítva a jövőben bekövetkező gondokat immáron nem a Teremtő általi fenntartás hibáiként vagy éppen annak megszűnéséként kell értelmeznünk. Az okokat itt az emberi gondolkodásban és tevékenységben kell keresnünk. Lynn White történész érdekesen értelmezi ezt a problémát az 1967-ben megjelent és teológus berkekben is jól ismert, ámde igen nagy vihart kavart tanulmányában.⁷ Ebben ugyanis éppen a Biblia első lapjainak üzenetét teszi felelőssé azért, hogy a 20. század derekára bolygónk oda jutott az ökológia tekintetében, ahová nem feltétlenül kellett volna jutnia. Míg ugyanis a ciklikusságban gondolkodó keletiek magukat is a természet részeinek tekintették, s ennél fogva vigyáztak a környezetükre, addig „az Isten képére formált nyugati ember” a kivételes jogokkal felruházott társteremtőként tette tönkre a világot.

„Mindennapi tevékenységünk például a folytonos haladásba vetett olyan hallgatólagos hiten alapul, amely ismeretlen volt mind a görög-római antikvitás, mind pedig a Kelet számára. Ez mélyen a zsidó-keresztény teológiában gyökerezik, és attól függetlenül nem is értelmezhető vagy védhető [...]. A kereszténység, különösen nyugati formájában a világ valaha volt legantropocentrikusabb vallása.”⁸

A természettudományok és a humán tudományok jeles szakértői viszont cáfolták ezt az elméletet, és pedig vagy arra hivatkozva, hogy a keleti vallásosság legalább ugyanolyan romboló hatással bír az ökológiára, mint a nyugati, vagy pedig azzal érvelve, hogy White és támogatói túlbecsülik a vallásos tényezők emberi viselkedésre gyakorolt hatását. Erre nézve David N. Livingstone több példát is felhoz,⁹ de ezen a ponton talán a hittudomány ide kapcsolódó felvetése érdekesebb számunkra.

⁶ Bolyki János: *Teremtésvédelem. Ökológiai krízisünk teológiai megközelítése*. Kálvin Kiadó, Budapest 1999, 75.

⁷ Ld. White, Lynn, Jr.: *The Historical Roots of Our Ecologic Crisis*. In: *Science*, 10 March 1967, Volume 155, Number 3767, 1203–1207.

⁸ Lynn White: *Ökológiai válságunk történeti gyökerei*. In: Lányi András (szerk.): *Természet és szabadság*. Humánökológiai olvasókönyv. Osiris, Budapest 2000, (27–35.) 31–32. Érdemes azonban megjegyeznünk, hogy nem egyedül White tételezte azt, hogy az ökológiai válság kialakulásáért a monotheista gondolkodás tehető felelőssé, hiszen a teljesség igénye nélkül ide sorolhatjuk még az egykori politikus Max Nicholson, a filozófus Arnold Toynbee, az építész Bruce Allsopp, vagy éppen egyes tudós környezetvédők, pl. Paul Erlich és Barry Commoner neveit is.

⁹ David N. Livingstone: *Ökológiai válságunk történeti gyökerei: újraértékelés*. In: Lányi András – Jávor Benedek (szerk.): *Környezet és etika*. L' Harmattan, Budapest 2005, (178–201.) 181–183.

Claus Westermann német ószövetségi professzor erre utal a népszerű *A Biblia titkai – Bevezetés a Bibliába* című művében, s ezt bátran támogathatjuk:

„Minden ember által végezhető munkának valamilyen módon az emberre bízott föld művelésének és őrzésének részévé kell válnia. Az olyan munkát, amely nem az isteni megbízatás céljait szolgálja, nem szabad az embernek vállalnia.”¹⁰

Ez az álláspont, még ha talán kissé latens módon is, de azt sejteti velünk, hogy az embernek kiemelten fontos szerepe van a döntési folyamatokban: dönthet az élővilág, s bizonyos értelemben más emberek helyzete, sőt élete felett is. Mi sem mutatja ezt jobban, mint Káin és Ábel története, ahol a gyilkossá lett Káinnak válaszolnia kellett Istennek *Hol van Ábel, a testvéred?* kérdésére (1Móz 4,9). Kétségtelen, hogy ezt a számonkérést teológiai szempontból a felelősségetika fundamentumának kell tekintenünk.

Az Ószövetség első fejezetéből jól tudjuk, hogy az emberi gondolkodás eredendően jó és tiszta volt, hiszen Isten mindent jónak teremtett, és ennek nyomatókat is adott minden egyes teremtési nap végén. A bűneset, avagy bukás¹¹ viszont nemcsak a természetben idézett elő komoly változásokat – főként az özvizet követően –, hanem az emberi gondolkodásban is, sőt mi több, a változás éppen itt jelentkezett azonnal. Kiválóan utalnak erre a 16. század nagy reformátorai. Luther Márton például ezt írja nevezetes Schmalkaldeni cikkeiben:

„Igazi tévelygés és vakság, amit [...] a skolasztikus teológusok tanítottak: Hogy ti. Ádám bűnbeesése után az ember természetes erői épek és romlatlanok maradtak, és hogy az emberi értelem és akarat természettől fogva igaz és jó, ahogyan a filozófusok tanítják [...]”¹²

Kálvin szintén ezen gondolatok mellett áll ki, és nyomatókosítja, hogy a bűn nemcsak az érzelmeket homályosította és deformálta, hanem az emberi értelmet is:

„Mert a mi természetünk nem csak hiányában van a jónak, hanem minden rosszban annyira termékeny és szapora, hogy tétlen nem lehet [...]. Ezért mondtam azt, hogy mióta Ádám az igazság forrásától elszakadt, a lélek minden része a bűn hatalmába került. Mert nemcsak a testi, alantasabb vágyódás csábított-

¹⁰ Claus Westermann – Gerhard Gloege: *A Biblia titkai. Bevezetés a Bibliába*. Kálvin Kiadó, Budapest 1997, 20.

¹¹ Meg kell jegyeznünk, hogy a bukás mint valóságos történelmi esemény elfogadása nem teljesen általános a 20. századi katolikus és a protestáns teológián belül. Karl Rahner ezt írja: „Az első ember – vagy emberek – bűnről szóló bibliai elbeszélést egyáltalán nem kell történelmi tudósításként felfogni.” Ld. Karl Rahner: *A hit alapjai. Bevezetés a kereszténység fogalmába*. Ford. Endreffy Zoltán. Szent István Társulat, Budapest 1983, 103. Paul Tillich ugyanakkor ezt vallja: „A teológiának tisztán és egyértelműen úgy kell bemutatnia a 'Bukást', mint az egyetemes emberi szituáció szimbólumát, nem pedig úgy, mint egy 'réges-régen' megesett dolog elbeszélését.” Ld. Paul Tillich: *Rendszeres teológia*. Osiris tankönyvek. Osiris Kiadó, Budapest 1996, 261.

¹² Pröhle Károly (ford.): Luther Márton négy hitvallása. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest 1996, 288 (*Schmalkaldeni cikkek* című fejezet).

ta el, hanem magát az értelemnek várát is elfoglalta a kárhozatos istentelenség, s a szív legmélyéig is elhatolt a gőgösség [...].¹³

Tehát minden félreértés az önzésből és a gőgből származik. Ezek teszik vakká az embert, aki – Szent-Györgyi Albert megfogalmazása szerint – még csak beengedni sem akarja az agyába azt az információt, amely ellentétben állna személyes érdekével, vagyis – hétköznapi módon kifejezve: egyszerűen nem vesz tudomást erről.¹⁴ Ezen a ponton azonban érdemes a kortárs teológus, Vankó Zsuzsanna nemrég megjelent megállapítását is idéznünk, amely társadalompolitikai és szociáletikai szempontból mutat rá az önzés hatására, figyelembe véve a régmúlt, a közelmúlt és a jelen valóságának hátterét. Az alábbi sorok igen tanulságosak és továbbgondolásra ösztönözhetnek:

„Ebből [ti. az önzésből] következik korunk válságának a sokrétűsége: az ökológiai válság, a gazdasági válság, a társadalmi válság, nevelési válság stb. Mindig is önző volt az ember. Ezért is olyan rettenetes arcú a történelem [...]. A szocializmus akármilyen szép eszme, azért nem működött, mert ellentétes az ember természetével. Ezért fordult személyi kultuszba és kegyetlenségekbe. A kapitalizmus egy darabig azért működött jól, mert az én-központúság, a profitorientáltság, a versenyszellem egyezik az ember természetével. De csak egy darabig működik. Utána felemészti önmagát.”¹⁵

Valószínű, hogy ezen a háttéren mehetett végbe az uralkodásról szóló isteni parancs félreértelmezése is, vagyis a hibát nem abban, avagy az átruházás helyességében kell keresnünk, hanem sokkal inkább a bűn által megromlott emberi természetben, amely leginkább önmagának szeret kedvezni, és pedig a *minden szentnek maga felé hajlik a keze* ismert szólásmondás igazságának alapján.

Westermann mintha Lynn White felvetésére adna választ, amikor ezt írja:

„Az uralkodni szó itt nem önkényes hatalmaskodást jelent – ez végzetes félreértése lenne (s egyébként sajnós az is) az uralomra szóló megbízatásnak. Inkább az uralom antik, klasszikus formájára kell gondolnunk: királyi uralomra, amelyben az uralkodó a rábízott nép jólétéért, országa virágzásáért teljes mértékben felel. Ha a király nem képes a rábízottak jólétét megalapozni és megtartani, akkor eljátszotta uralmát. Ha tehát egy napjainkban folytatott beszélgetés során a „dominium terrae”-ről valaki földünk termőerejének gátlástalan kizsákmányolása tekintetében a teremtéstörténetben megírt uralom-átadásra mer hivatkozni, a

¹³ Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I. kötet. A Magyar Református Egyház kiadása, Pápa 1909, 235.; vö. Jer 17,9; Róm 7,23.

¹⁴ Eke Károly: *A tudomány hullámbosszán*. RTV-Minerva, Budapest 1976, 248.

¹⁵ Soós Attila: Bizonytalanságok kora? Új világrend vagy még nagyobb káosz van-e kialakulóban? Beszélgetés dr. Vankó Zsuzsa teológussal, a Sola Scriptura Teológiai Főiskola rektorával. In: *Nyitott Szemmel* IV. évf. (2012) 18. szám, (5–8.) 6.

textust hamisítja meg, mert a földnek mindennemű kizsákmányolása Istentől kapott feladatunk megvetése.”¹⁶

Úgy tűnik, hogy az Ószövetség úgynevezett királytörvényei a gátlástalan meggazdagodásra berendezkedő embertípusra is érvényesíthetők. Ezek a törvények nem véletlenül tiltották az uralkodó mindenekfeletti meggazdagodását. A király is uralkodásra rendeltetett népe felett, mint ahogyan az ember a Föld felett, csakhogy bölcs uralkodásra, ami ideális esetben soha nem jelenthetett volna kizsákmányolást, mint ahogyan arra a westermanni gondolatmenet is rámutat. Nem tekinthetjük tehát véletlennek a figyelmeztetések azon sorozatát, amelyek által a Szentírás arra akar rávilágítani, hogy milyen ne legyen az uralkodó, amennyiben igazságosan és hosszú távon szeretne jólétet biztosítani népének: ne tartson sok lovat, ne legyen sok felesége, ezüstjét és aranyát felettebb meg ne sokasítsa stb.¹⁷

Az Ószövetség történelméből jól tudjuk, hogy az uralkodók többnyire nem fogadták meg ezeket a figyelmeztetéseket, és később mindkét országrész megfizetett ezért, valamint a bálványimádás bűnéért. A Pentateuchoson belül érdemes egy rövid kitekintést tennünk a Dekalógusra is, hiszen a teológia többek között abban látja bolygónk kizsigerelésének egyik fő okát, hogy az ember figyelmen kívül hagyja a Dekalógust. A heti nyugalomnap elrendeléséről szóló törvény a folyamatos munkavégzés rendszeres megszakítását rendeli el, amely némi nyugalmat és feltöltődést biztosít, vagy inkább tenne lehetővé mind az ember, mind pedig a környezete, tehát a természet számára. E ritmus megtartása nélkül szinte lehetetlennek tűnik a regeneráció, ami előbb-utóbb visszaüt, és a teremtett világ a kifáradás jeleit kezdi felmutatni. Az emberrel kapcsolatban ez a törvényszerűség nagyon szemléletesen beigazolódtott mind az egyes radikális forradalmak,¹⁸ mind pedig a nagyobb háborús konfliktusok¹⁹ esetében. Nap-

¹⁶ Claus Westermann: *Az Ószövetség teológiájának vázlatja*. [K. n.], Budapest 1982, 95–96.

¹⁷ Vö. 5Móz 17,14–20. Ehhez nyugodtan hozzátehetjük, hogy Izráel a királyválasztás követelésével, majd annak megvalósításával messze került attól az ideális és az emberi történelemben kurióznak számító államformától, amelyet Isten eredetileg szánt egykor választott népének, ti. a theokráciától.

¹⁸ Gondoljunk ezzel kapcsolatban a nagy francia forradalomra, amely megszüntette az időszámítás ősi, Isten által adott hetes ciklusát és helyette a dekádrendszerrel vezette be (1793). Ettől kezdve mindenki a tizedik napot volt köteles megünnepelni, de azt sem valódi pihenéssel, hanem az ész istennőjének kultusza keretében és „szent” tivornyával egybekötve. Megszűnt a nap 12 óra szerinti beosztása is, a nappalt és éjszakát egyaránt 10–10 egységre osztották. Munkapszichológiai szempontból, mivel ez testi és lelki hanyatlást okozott, ezt az állapotot nem lehetett fenntartani hosszabb távon. Nem véletlenül írja Hahn István, hogy ezek az újítások nem bizonyultak tartósaknak. Hahn István: *Naptári rendszerek és időszámítás*. Gondolat Kiadó, Budapest 1993, 108. A forradalmi naptár 1806-ig volt használatban.

¹⁹ A II. világháború idején, noha nem következett be az előzőhöz hasonló naptárreform, de például Angliában a haditermelés fokozása érdekében számos üzem 74 órás munkahetet vezetett be. Ez viszont a balesetek számát éppúgy megnövelte, mint a selejtes termékek felhalmozását, és rövid időn belül vissza kellett állni az eredeti munkarendre. Ld. erről pl. Foster, Vernon W. M. D.: *New Start*. Woodbridge Press, Santa Barbara, California 1988, 40.

jainkban már halmozottan van jelen mind az ember, mind pedig a természet életében, s ez sok módon kiált segítségért. Szűcs Ferenc helyesen mutat rá erre a fontos összefüggésre:

„Már az ószövetségi szombat-törvény tud ember, állat és termőföld megpihentetéséről. Nemcsak az ember szorul rá a Teremtő Isten nyugalmaiban való részesedésre, hanem teremtménytársai is. Viszont ebben a megpihentetésben csak az ember részesítheti a természetet.”²⁰

Arról van tehát szó, hogy az ember ugyan megkapta a Föld feletti uralmat, de amint erre korábban utaltunk, ez az uralom nem felelőtlen és önkényes kiszákmányolás, hanem az emberre bízott javak megőrzése, a felőlük való gondoskodás. Isten az ember kezébe adta mind a „megpihentetést”, mind pedig a megműveléssel kapcsolatos valamennyi teendőt. Ugyanerre figyelmeztetnek az úgynevezett *szombatévek* (2Móz 23,10–11),²¹ amelyeknek törvénye szerint minden hat év után pihenni kell a megművelt földterületnek, és nem csupán annak minőségi regenerálódását biztosította, hanem egyben a társadalom szegényei felől való gondoskodást is. Egy 19. századi, s nálunk kevésbé ismert amerikai teológus, Stephen N. Haskell pedig azt képviseli, hogy Izráel népe azt is kifejezte a szombatévek megtartásával, hogy minden Istené, s ez fontos, mondhatni kulcsfontosságú mind a fenntarthatóság, mind pedig a jubileumi évekről szóló tanítás megértése tekintetében:

„A hetenkénti szombat megtartása annak jele volt, hogy a nép Istenhez tartozik. Azzal pedig, hogy az emberek a földjüket pihenni hagyták a hetedik, a szombatév alatt, azt ismerték el, hogy ők maguk, a földjük, az idejük és mindenük az Istené.”²²

A hétszer hét esztendő követő *jubileumi évek* a Keleten természetesnek számító adósrabszolgaság alóli felszabadulást, tehát a szabadságot biztosították, éppen úgy, mint ahogy a szombatnapok egyébként az egyiptomi szolgaságból való szabadulást (is) szimbolizálták. Így Izráel népe mindhárom esetben kiemelt jelentőséget tulajdonított a nyugalmi periódusnak. Hasonlóan vélekedik J. Douma is:

„A kép élesebbé válik, ha az ún. szombat- és jubileumi évekre gondolunk. Minden hetedik évben nyugodni kellett a földnek, úgy hogy a szántóföldet nem volt szabad bevetni, és a szőlőt megmetszeni. Minden ötvenedik évben pedig nem csak a földnek kellett nyugalmat adni, hanem az ország minden lakosának is

²⁰ Szűcs Ferenc: *Teológiai etika*. Kiadja a Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, Budapest 1993, 181.

²¹ *Hat éven át vedd be a földedet, és takarítsd be termését! A betedikben azonban hagyd parlagon, hagyd magára, haadd egyenek róla néped szegényei! Ami pedig még rajta marad, egye meg a mezői vad. Így cselekedj szőlőddel és olajfáiddal is!*

²² Stephen N. Haskell: *A kereszt és ármýéka*. Bibliaiskolák Közössége, Budapest 2004, 185.

vissza kellett adni az elvesztett szabadságot [...]. Itt újra látjuk, milyen szoros viszonyban van a szombat és a szabadság!”²³

Fontos mindebből azt is megértenünk, hogy a nyugalomnap szerves része a teremtésnek, s az ember csakis és kizárólag úgy tudja értékelni és tisztelni a teremtett világot, ha odafigyel a hetedik nap üzenetére. Jürgen Moltmann szemléletesen fejt ki, hogy a nyugati teológia leginkább a teremtés hat napjára összpontosít, s ez nem feltétlenül helyes megközelítés. A teremtett világ létének értelmét és szépségét csakis akkor foghatjuk fel igazán, ha szem előtt tartjuk a „nyugvó Isten” örömét is, aki miután mindent megalkot, a megáldás és megszentelés aktusával ad megmásíthatatlan értéket az egész teremtettségnek.²⁴ Ha pedig ez valóban így van, akkor nincs mit csodálkoznunk azon, hogy az ember mind többet és többet akar kiaknázni magának abból a világból, amit utilitarista életszemlélete alapján egyébként sem értékelt kellőképpen. Az egyháznak és tagjainak igen nagy felelőssége az, hogy mindezekre a Biblia alapján hívják fel a figyelmet.

Az isteni gondviselés ténye kitűnik a Pentateuchos más leírásaiból is, s ez is a fenntarthatóság fontosságát emeli ki. Gondoljunk például az özönvíz utáni új helyzetre, vagy Izráel népének későbbi, viszontagságos történetére. A Teremtő ezt mondja a hatalmas vízáradás után: *Ennek utána míg a föld létszen, vetés és aratás, hideg és meleg, nyár és tél, nappal és éjszaka meg nem szűnnek* (1Móz 8,22). Érdekes megfigyelnünk, hogy míg a kezdeti „igen jó” állapota már régen megszűnt a bűneset következtében, az özönvíz pedig csaknem teljesen „elmosta” az egykor oly tökéletes élővilág nagy részét,²⁵ a fenti kijelentés alapján mégsem szűnik meg a „maradék” feletti gondoskodás. A természet rendje átalakult ugyan, de még a sokféle torzulás ellenére is fennmaradt az élhető élet, az évszakok folyamatos váltakozása pedig ritmust szab az emberi tevékenységnek. Az új körülmények között ez éppúgy mintaként szolgálhatott az egészséges munkapihenés aránypár kialakítására, mint később a szombatok vagy szombatévek.

Már az „Ígélet földjé”-nek kijelölése is valahol az elvesztett Éden „pótlását” volt hivatott szolgálni, s ez „tejjel-mézzel” folyó föld volt. A pusztai vándorlás idején a manna, a fűrjek és a kősziklából fakadó víz arra mutattak, hogy Istennek hatalma van az általa teremtett élőlények és dolgok fenntartására.

A Tóra olyan parancsolatokat adott, amelyeknek megtartása tulajdonképpen az élet minél magasabb színvonalon történő fenntartását segítette. Jelentőségüket, illetve hatásmechanizmusukat több esetben csak a modern természettudo-

²³ Jochem Douma: *A Tízparancsolat*. Ford. Czanik Péter (De tien geboden). Iránytű Alapítvány, Gödöllő – Budapest 1994, 91.

²⁴ Jürgen Moltmann: *A reménység fényei. Jürgen Moltmann teológiája*. Ford. Szathmáry Sándor. Református Zsinati Iroda, Budapest 1989, 321–322.

²⁵ Vannak olyan elképzelések, amelyek szerint az állatvilág egy részével együtt a növényvilágból is megmaradt valami, vagy a bárkában és az állatok bundájában, vagy pedig a sós víznek ellenállva. Viszont egyes kutatók szerint kétségtelen, hogy a bioszféra olyan változásokon mehetett keresztül, amely miatt az többé nem tudta reprodukálni a korábbi állapotokat. Ld. Don Batten (szerk.): *Kérdések a kezdethez – A teremtés logikája*. Evangéliumi Kiadó, Budapest 2003, 185.

mányos kutatások és vizsgálatok mutatták ki, például az emberi szervezetre nézve. Míg bizonyos értelmezések szerint az ember eredeti étrendje kizárólag növényi tápanyagokból állt (1Móz 1,29), addig a bűneset és az özönvíz után a Teremtő felmentést adott ez alól, és eledelül adta számára az állatokat is (1Móz 9,3). Viszont gondja volt arra, hogy az ember minél jobb egészségnek örvendhessen az eredeti „igen jó” állapotához képest már jelentős mértékben megváltozott körülmények között is. Tiltás alá került a vér és a döghús fogyasztása, s ez utóbbi a modern orvosi kutatások függvényében, valamint e kettő összekapcsolása révén arra enged következtetni, hogy a tiltás nem csupán kultikus szempontból született meg (3Móz 17,10–16). A tiszta és tisztátalan állatok közötti különbségtétel sem feltétlenül csak vallási vagy rituális előírás volt Izráel számára. Ez ugyanis – a környező népekhez viszonyítva – a jobb egészségük zálogaként is adatott (3Móz 11). E megkülönböztetés ráadásul már Ábrahám elhívása előtt, Noé idejében is megvolt (1Móz 7,2). A növényekkel való táplálkozás parancsa, amely a kedvezőbb egészségi állapot biztosítását és fenntartását szolgálta, egyben az állatvilág védelmét és fennmaradását is biztosította. A teremtéstörténet textusain belül maradványok egyéb érdekességeket is észrevehetünk.

Az ember (אָדָם) eleve a földből (אֲדָמָה) vétetett, nem pedig a világűr valamely távoli részéről hozott ide, ami e szójáték révén is kifejezi,²⁶ hogy szoros kapcsolatban áll a természettel, hiszen annak része.²⁷ Antropológiai szempontból nézve a testét ugyanazok az elemek alkotják, mint a többi földi teremtményét (állatvilág), így bizonyos értelemben ártani is ugyanúgy lehet neki. A hasonlóság elvének ismerete, illetve annak a gondolkodásban való rögzülése, ideális esetben egyenes arányban kellene álljon a felelősség tudatával, de a bűn ezen a téren is romlást okozott.

Nem szabad elfelednünk, hogy bár a bűn rombolása erősen megváltoztatta az ember eredendően tökéletes tulajdonságait, az emberpár mégiscsak Isten képére és hasonlatosságára teremtetett (1Móz 1,26–27). Ennek a helyzetnek pedig etikai, illetve antropológiai szempontból van jelentősége az emberi felelősségre nézve. Viszonyításunk alapja minden esetben a Teremtő Isten kell hogy legyen, nem pedig a többi élőlény, hiszen ellenkező esetben minden viszonylagossá, relatívvá válhat a cselekedeteink során. Az istenképűség viszonyfogalom, s ez csak Istenhez viszonyítva bír jelentéssel. Vagyis: az embert nem lehet megérteni az emberközpontú gondolkodás és kapcsolatrendszer alapján.²⁸ Ehhez teszi hozzá H. Thielicke, hogy az istenképűséget semmiképpen sem szabad genetikai aspektusból szemlélni, amely ráadásul nem is ajándék, hanem feladat és cél. Az istenképűség a végtelen fejlődés útját jelöli ki az ember számára, és olyan célfogalom, amely megmutatja, hogy hova kell az embernek megérkeznie az Istennel való együttműködésben. Ezért az istenképűségnek finális,

²⁶ 1Móz 2,7: וַיִּצְרָךְ יְהוָה אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם עֹפֶר אֲדָמָה.

²⁷ H. W. Wolf: *Az Ószövetség antropológiája*. Harmat-PRTA, Budapest 2001, 122–123.

²⁸ Juhász Tamás: Kicsoda az ember? Az ezredforduló embere a teológiai antropológia mérlegén. In: *Confessio* 2000/4, (13–19.) 17.

vagy még inkább eszkatologikus karaktere van.²⁹ Témánk szempontjából mindez igen komoly antropológiai érv a felelősségetika létjogosultsága mellett.

Lényeges szempont viszont, hogy az emberpár együttesen alkot egységet. Így az istenképűségekre való teremtettség fogalmát mindkét nemre lehet vonatkoztatni. A 1Móz 2-ben nem a nemek a hangsúlyosak, hanem maga az ember, a legfőbb teremtett lény bemutatása. Napjainkban többen megkérdőjelezik, hogy valamiféle etimológiai összefüggés állna fenn a nemek között (שׂוֹר, illetve אִשָּׁה). Mindig vigyáznunk kell arra, hogy ne csupán oly módon vonjunk le következtetéseket bizonyos bibliai kifejezésekből, hogy megszoktunk már egy speciális teológiai nyelvezetet, mivel ez a „tradíció” sokszor félrevezető lehet.

Az mindenesetre bizonyosnak tűnik, hogy a két nem között eredetileg inkább funkcionális, mintsem rangbeli eltérések mutatkoztak. Úgy is mondhatnánk, hogy részben más a két nem anatómiai felépítése, s ezzel párhuzamosan küldetésük rendje is. Ez viszont nem jelent különbséget a szellemi orientációjú képességek és lehetőségek szempontjából. Nagy jelentősége van annak a bibliai utalásnak, hogy a nő a férfihoz illő segítőtársként teremtett (2Móz 2,18). Tehát a fentiekben vázolt tevékenység mindkettőjükre vonatkozik. A kultúrparancs elhangzásánál is azt láthatjuk, hogy a föld „meghódítása”, illetve az élőlények feletti uralom az emberpárra vonatkozott (1,28), s nem a férfira. Ebből az következik, hogy a nőknek ugyanolyan részük és erkölcsi felelősségük van a művelésben, a fenntartásban és a megőrzésben, mint a férfiaknak. Más kérdés az, hogy a bűneset bekövetkezése után a bibliai leírás némi módosulásra enged következtetni az eredeti tiszta állapotokhoz képest, ugyanis arról értesülünk, hogy a férfi feladata a fáradtságos munkavégzés (valószínűleg a család ellátása), míg a feleség gyermeket szül, és el kell fogadnia azt is, hogy a férfi uralkodni fog felette. Kérdés persze, hogy mit jelent ez az uralkodás. Ez ugyanis nyilvánvalóan semmilyen módon nem jelenthetett hatalmaskodást a női nem felett, hanem egyfajta bölcs iránymutatást, ahogyan ezt a föld feletti uralkodás szinonimájánál is megfigyelhettük. Ebben az esetben kiemelten érvényesek Philip Hefner szavai:

„Isten teremtette az embert, méghozzá abból a célból, hogy társteremtője legyen az Úr által életre hívott teremtésben, mellyel Istennek céljai vannak.”³⁰

Csakhogy ne felejtjük: az ember nem rendeltetik sem Isten fölé, sem pedig mellé, hanem szorosán és közvetlenül Isten gondviselésének szárnyai alatt kell munkálkodnia. Ez pedig küldetést és felelősséget is jelent az emberiség számára, méghozzá e kettőt egyidejűleg. Milyen kár, hogy a bűneset után ez a tiszta szándék is súlyos torzulást szenvedett el (1Móz 3,17–19). Távolról sem tűnik eltúlzott következtetésnek, ha kijelentjük, hogy a teremtett világ művelése és a felette való őrködés mindannyiunk közös felelőssége, nemre, bőrszínre, vallásra

²⁹ Ld. Szathmáry Sándor: *Theológiai antropológia dióhéjban*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1990, 33–34.

³⁰ Philip Hefner: *The Human Factor. Evolution, Culture and Religion*. Fortress Press, Minneapolis 1993, 36.

stb. való tekintet nélkül, mint ahogyan e tanulmányunk elején idézett kultúrparancs üzenete is az egész emberiségre vonatkozóan hangzott el egykor a közeli és távoli jövőre nézve.

Felhasznált irodalom

- Bolyki János: *Teremtésvédelem. Ökológiai krízisünk teológiai megközelítése*. Kálvin Kiadó, Budapest 1999.
- Batten, Don (szerk.): *Kérdések a kezdethez – A teremtés logikája*. Evangéliumi Kiadó, Budapest 2003, 185.
- Carrière, Jean-Claude – Delumeau, Jean – Gould, Stephen Jay – Eco, Umberto: Ld. Carrière, Jean-Claude [et al.]: *Beszélgetések az idők végezetéről*. A szerzőkkel Catherine David, Frédéric Lenoir és Jean-Philippe de Tonnac beszélgetett. Ford. Kamocsi Il-dikó. Európa Könyvkiadó, Budapest 1999.
- Collingwood, Robin G.: *A történelem eszméje*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1987, 99–103.
- Douma, Jochem: *A Tízparancsolat*. Ford. Czanik Péter (De tien geboden). Iránytű Alapítvány, Gödöllő – Budapest 1994.
- Eke Károly: *A tudomány hullámbosszán*. RTV-Minerva, Budapest 1976.
- Foster, Vernon W. M. D.: *New Start*. Woodbridge Press, Santa Barbara, California 1988.
- Hahn István: *Naptári rendszerek és időszámítás*. Gondolat Kiadó, Budapest 1993.
- Haskell, Stephen N.: *A kereszt és árnyéka*. Bibliaiskolák Közössége, Budapest 2004.
- Juhász Tamás: Kicsoda az ember? Az ezredforduló embere a teológiai antropológia mérlegén. In: *Confessio* 2000/4, 13–19.
- Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I. kötet. A Magyar Református Egyház kiadása, Pápa 1909.
- Livingstone, David N.: Ökológiai válságunk történeti gyökerei: újraértékelés. In: Lányi András – Jávor Benedek (szerk.): *Környezet és etika*. L' Harmattan, Budapest 2005, 178–201.
- Moltmann, Jürgen: *A reménység fényei. Jürgen Moltmann teológiája*. Ford. Szathmáry Sándor. Református Zsinati Iroda, Budapest 1989.
- Nagy Gyula: *Az egyház kincse*. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest 1988.
- Hefner, Philip: *The Human Factor. Evolution, Culture and Religion*. Fortress Press, Minneapolis 1993.
- Próhle Károly (ford.): *Luther Márton négy hitvallása*. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest 1996.
- Rahner, Karl: *A hit alapjai. Bevezetés a kereszténység fogalmába*. Ford. Endreffy Zoltán. Szent István Társulat, Budapest 1983.
- Soós Attila: Bizonytalanságok kora? Új világrend vagy még nagyobb káosz van-e kialakulóban? Beszélgetés dr. Vankó Zsuzsa teológussal, a Sola Scriptura Teológiai Főiskola rektorával. In: *Nyitott Szemmel* IV. évf. (2012) 18. szám, 5–8.
- Störig, Hans Joachim: *A filozófia világtörténete*. Helikon Kiadó, Budapest 1997.
- Szathmáry Sándor: *Teológiai antropológia dióhéjban*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1990.

- Szűcs Ferenc: *Teológiai etika*. Kiadja a Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, Budapest 1993.
- Tillich, Paul: *Rendszerezés teológia*. Osiris tankönyvek. Osiris Kiadó, Budapest 1996.
- Tokics Imre: *Jeremiás, a válság prófétája*. Advent Irodalmi Műhely, Budapest 2009, 127–138.
- Westermann, Claus – Gloege, Gerhard: *A Biblia titkai. Bevezetés a Bibliába*. Kálvin Kiadó, Budapest 1997.
- Westermann, Claus: *Az Ószövetség teológiájának vázlatja*. [K. n.], Budapest 1982.
- White, Lynn: Ökológiai válságunk történeti gyökerei. In: Lányi András (szerk.): *Természet és szabadság*. Humánökológiai olvasókönyv. Osiris, Budapest 2000, 27–35.
- White, Lynn, Jr.: The Historical Roots of Our Ecologic Crisis. In: *Science* 10 March 1967, Volume 155, Number 3767, 1203–1207.
- Wolf, H. W.: *Az Ószövetség antropológiája*. Harmat-PRTA, Budapest 2001, 122–123.